

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ НА РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Кобевко Г.В.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано основні проблеми розвитку гендерної лінгвістики. Зроблено спробу через низку досліджень показати як культурні та соціальні чинники впливають на формування мовної поведінки у осіб різної статі.

Ключові слова: гендер, гендерна лінгвістика, гендерні стереотипи, чоловіча та жіноча мова.

Постановка проблеми. Становлення гендерної лінгвістики як окремої галузі в українському мовознавстві припадає на другу половину минулого століття – той час, коли країна зазнає трансформації у всіх сферах соціального життя. Велика увага зосереджується на проблемі поведінки людини, розвитку діяльності, самоідентичності.

Дослідники в галузі соціології, психології, філософії інтерпретують дещо «нову» особистість через поняття «гендеру». Тобто, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7, с. 11].

Гендерні дослідження відбуваються і на рівні мови. Мовознавці пропускають крізь призму гендеру наукові інтереси в галузі лексики, граматики, стилістики, психолінгвістики, теорії дискурсу чи комунікації, за допомогою нестандартних евристичних підходів шукають нове у відомому, що умовно можна вважати відгалуженням гендерної лінгвістики [10, с. 236].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження стали наукові праці, присвячені вивченню гендеру у лінгвістиці (Л. Ставицької, Н. Собецької, Ю. Маслової, О. Горошко, А. Кириліної, Л. Корнеєвої та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні актуальним питанням у лінгвістиці залишається дослідження мовленнєвих особливостей гендеру, а саме – відмінність та схожість в умовах сучасних глобалізаційних процесів мовних моделей у осіб різної статі, що впливають на сприйняття певних культурних норм у суспільстві та характеризують подальшу поведінку в ньому.

Мета статті схарактеризувати сучасний стан та проблеми розвитку гендерної лінгвістики в мовознавстві, розкрити вплив соціокультурного аспекту на формування мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці виділяють кілька підходів дослідження гендеру. О. Горошко у своїх наукових працях виокремлює три:

– перший підхід зосереджується на дослідженні соціальної природи мови жінок та чоловіків, він направлений на виявлення мовних відмінностей, що можна пояснити особливостями

перерозподілу соціальної влади у суспільстві. Чоловіча або жіноча мова визначається як функціональна похідна від основної мови, використовується в тих випадках, коли співрозмовники знаходяться на різних рівнях соціальної ієрархії;

– другий підхід – соціолінгвістичний, що науково редукує жіночу і чоловічу мову до особливостей мовної поведінки статі;

– третій підхід направлений на когнітивний аспект відмінностей у мовній поведінці представників різної статі. Основна увага зосереджується на створенні цілісних лінгвістичних моделей когнітивних підстав мовних категорій [2].

Н. Собецька розглядає гендер як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами – статусом, віком, соціальною групою тощо [9, с. 29]. Дослідниця наголошує на тому, що аналіз чоловічої і жіночої мови, вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки у різних комунікативних ситуаціях неможливий без урахування культурної традиції конкретного суспільства [9, с. 28].

Культура будь-якого суспільства є неповторною та індивідуальною. Вона є носієм традицій, матеріальних і духовних цінностей, колориту світогляду людства, що створювався та накопичувався протягом багатьох століть у соціумі. Кожна культура несе в собі уявлення про те, якими характеристиками наділені чи мають бути наділені індивіди, котрі проживають у цьому соціокультурному середовищі, при цьому окрема увага акцентується на ролі поведінки особистості, що пояснюється приналежністю до різної статі.

Узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами. Вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити [7, с. 158].

У суспільній науковій думці довго існував міф про природне призначення жінок і чоловіків. Дослідження вченої-антрополога та психолога Маргарет Мід «Стать і темперамент» (1935 р.) розбило шцент уявлення щодо тих суджень, що чоловіки і жінки самою природою створені для певних ролей. Дослідниця зазначає, що статеві відмінності використовуються суспільством як основа для диференціації суспільства, але сутність цих ролей не є біологічно обумовленою,

вони склалися внаслідок культурних і соціальних відмінностей [1, с. 18].

Продовжуючи думку вище сказаного, ми говоримо про гендерну культурну особистість, яка проживаючи у певному соціумі, формує властиві лише їй знання, ціннісні поведінкові орієнтири, ідеали та є частиною формування гендерної картини світу в цілому. Вивчаючи мовну поведінку такої особистості, вчені намагаються виявити національні способи реалізації основних констант людської культури, зокрема концептів «жінка» і «чоловік» в діяхронії і синхронії (у лексикографічних джерелах (тлумачних, фразеологічних словниках), у ЗМІ, художній літературі, досліджують прояви мовного сексизму, який несе у собі упереджений характер і викликаний не свідомим утиском, а традицією, що склалася нормами мови, зокрема у науковому і офіційно-діловому стилях [11].

У науковій літературі звертають увагу на ще один важливий аспект при вивченні стереотипів: варто розрізняти стереотипи (моделі) поведінки і власне поведінку, тобто конкретну дію, що являє собою об'єктивацію стереотипу. У цьому випадку стереотип виконує роль програми поведінки, що реалізується в поведінковому тексті [3, с. 133].

Досліджуючи сьгодні соціальну роль чоловіка і жінки в Україні, ми спостерігаємо, що вони взаємозв'язані і переплітаються у різних сферах суспільного життя. Якщо раніше ми могли окреслити чітку межу між статями і їхніми функціями у професійній діяльності на роботі, обов'язками у сім'ї, перед країною тощо, то зараз ця межа поступово стирається, що зумовлено прагненням до рівності, але ідейно не є до кінця прийнятою та соціально бажаною, однак будь-які процеси впливають на формування мовної моделі індивіда. Ю. Маслова, досліджуючи мовну репрезентацію гендеру, наголошує на тому, що чоловіки і жінки використовують мову таким чином, щоб бути адекватно сприйнятим(ою) представниками протилежної статі [5].

У лінгвістиці виділяють три типи конструювання гендеру:

- нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму);
- маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети);
- креативний (ситуативно – специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічості та жіночості) [5].

А. Кириліна на основі гендерних досліджень у мовознавстві виділяє типові лексичні особливості у спілкуванні чоловіків і жінок: жінкам більш властиве фатичне мовлення, їм легше переключатися з однієї розмови на іншу, змінювати ролі в акті комунікації. Чоловікам це вдається важче, у них виникає «психологічна глухота» – захоплені однією темою, чоловіки не реагують на репліки, що з нею не пов'язані; в якості аргументів жінки частіше посилаються і наводять приклади конкретних випадків з особистого досвіду або найближчого оточення; аналізується проблема перебування у спілкуванні, акцентується увага на поліфонії розмови з однієї сторони, однак частіше відбувається перебування жінок чоловіками, з ін-

шої. При цьому перебування чоловіків чоловіками заважає комунікації; чоловіча мова відзначається термінологічністю, прагненням до точності номінації, більш сильним впливом фактору «професія», значна відмінність, порівнюючи з жіночою мовою, у використанні експресивної, навмисно зазубленої лексики. Ненормативну лексику використовують в одностатевих групах і чоловіки, і жінки, але використовувати її у змішаних групах не прийнято; до типових рис жіночої мови відносять гіперболізовану експресивність, часте вживання вигуків; асоціативні поля чоловічої та жіночої мови співвідносяться з різними фрагментами картини світу: спорт, полювання, професійна, військова сфера (для чоловіків), природа, тварини, навколишній світ (для жінок); жіночій мові притаманна емоційно-оцінна лексика, а в чоловічій мові оцінна лексика найчастіше нейтральна; жіноча мова має тенденцію до інтенсифікації перш за все позитивної оцінки. У чоловічій мові більш виражена негативна оцінка, що включає стилістично знижену, лайливу лексику та інвективи [3, с. 71].

Цікаві спостереження у спілкуванні між чоловіками і жінками наводить Н. Собоєцька. Дослідниця зазначає, що чоловіки у процесі комунікації зосереджують увагу на факти, цифри і результати, в той час як для жінок важливіша атмосфера спілкування. Чоловіки зорієнтовані на соціальні статуси і владу, пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів, а чоловіки цю дистанцію підтримують [8].

Багато дослідників, порівнюючи мову чоловіків і жінок, звертають увагу не тільки на вербальну комунікацію, але й на невербальну: жести, міміку, манери, поведінку. Через такий спосіб обміну певними повідомленням, умовно розрізняють кінетичні засоби за статевою приналежністю. Для чоловіків типовим є чухати потилицю в стані подиву; бити кулаком об стіл в стані гніву та ін. Для жінок – жести сплеснути руками, виражаючи подив; закривати обличчя руками, хустинкою, пальцями в стані засмути, плачу; ходити вперед-назад, схрестивши руки перед грудьми в стані роздратування, страху та інші [6, с. 118].

У ході аналізу гендерних мовних відмінностей акцентується увага на тому, що немає чіткої межі між чоловічою та жіночою мовами, адже дуже часто спостерігаються випадки, коли ті чи інші мовні явища виявлені у чоловіків і жінок пов'язані не за статевою приналежністю, а з психічними особливостями, характером, професією, роллю у соціумі. І те, що в різних комунікативних ситуаціях людина виявляє різну мовленнєву поведінку, що не відповідає гендерним стереотипам, робить мову ще багатшою та відкритішою.

Так вже склалося, що ми не можемо уникнути мовних норм, але з розвитком суспільства вони піддаються змінам. Важливий чинник, який вплинув на те, що чоловіки та жінки використовують мову з різними соціальними намірами, є різна соціалізація у дитинстві, коли змалечку нам нав'язують, що повинен (повинна) вдягати, говорити та як себе поводити хлопчик/дівчин-

ка. Зважаючи на це, їхнє мовлення відображає рольові й ієрархічні відмінності, що притаманні гендерній культурі обох статей. Мова виступає індикатором, що допомагає виявити марковані гендерні елементи та інтерпретувати їх.

Л. Корнеєва, досліджуючи мовленнєву поведінку чоловіків та жінок, говорить про андрогенізм у мові, тобто про гендерну асиметрію. Для прикладу, зазначаючи, що носії української (незалежно від статі) послуговуються одними й тими ж мовними одиницями, відмінності між їх мовами можливі, але не обов'язкові. Дослідниця відкидає таке поняття, як чоловіча чи жіноча мова, вона говорить про два стилі спілкування, що асоціюються з чоловічою або жіночою поведінкою – маскулінний та фемінний, і вибір одного з них визначається не статевою приналежністю, а гендерною самоідентифікацією особистості [4, с. 107–108]. Науковці виділяють ще й третій тип поведінки – андрогінний, що поєднує в собі високі розиток фемінності і маскулінності в одній людині. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або

статеврольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості [7, с. 139].

Висновки і пропозиції. Можна стверджувати, що будь-які поведінкові мовні відмінності у соціальних групах залежать у першу чергу від характеру особистості, її почуттєвого та емоційного сприйняття світу, самопізнання та самоаналізу. Вибір мовних засобів чоловіками та жінками пояснює їхнє ставлення до самих себе, один до одного та формує їхню роль у соціумі. Ця роль може бути сприйнятою або відкинутою, залежно від культурного чинника. Останнім часом в українській культурі відбувається переосмислення традиційної репрезентації гендеру, що знаходить свій відбиток не тільки в щоденному спілкуванні, а й у художніх та поетичних творах, ЗМІ, рекламі. Для дослідників гендерної лінгвістики відкриваються нові горизонти можливостей для аналізу, вивчення та узагальнення мовного конструювання гендеру на різних рівнях комунікації: побутовому, професійному, політичному, економічному та ін.

Список літератури:

1. Гендерна абетка для українських медіа / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О.: посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. – Луцьк: ВМА «Терен», 2013. – 106 с.
2. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>
3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: «РОССПЭН», 2004. – 252 с.
4. Корнеєва Л. Гендерний аспект комунікації / Л. Корнеєва // Філологічні науки. – 2013. – Вип. 13. – С. 106–113.
5. Маслова Ю. П. Мовна реперзентація гендеру / Ю. П. Маслова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/1307/1/maslova6%20120412.pdf>
6. Осіпова Т. Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації / Т. Ф. Осіпова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7. – С. 109–120.
7. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
8. Собецька Н. Комунікативний клімат та типові тенденції спілкування у сучасній лінгвістиці. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/7724>
9. Собецька Н. В. Гендер і мова в сучасному лінгвістичному світі // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2014. – Вип. 15. – С. 28–36.
10. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство: Науково-теоретичний журнал. – 03/2008. – № 2/3. – С. 236–246.
11. Шутова Л. Становление гендерной лингвистики на современном этапе. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gisap.eu/node/22466>

Кобевко А.В.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТА НА РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

В статье проанализированы основные проблемы развития гендерной лингвистики. Сделана попытка показать как культурные и социальные факторы влияют на формирование речевого поведения у индивидумов разного пола.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, гендерные стереотипы, мужская и женская речь.

Kobevko H.V.

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIOCULTURAL INFLUENCES ON THE DEVELOPMENT OF GENDER LINGUISTICS

Summary

The article analyzes the main problems in the development of gender linguistics, shows influence of cultural and social factors on formation people's behavior with different sexes in language.

Keywords: gender, gender linguistics, gender stereotypes, male and female language.